

Dariusz Żmija

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WPLYW WYBRANYCH INSTRUMENTÓW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ NA ZMIANY W ZASOBACH ZIEMI MAŁYCH GOSPODARSTW ROLNYCH Z WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

*THE IMPACT OF THE SELECTED INSTRUMENTS OF THE COMMON
AGRICULTURAL POLICY ON CHANGES IN THE LAND RESOURCES
OF THE SMALL FARMS FROM MAŁOPOLSKA PROVINCE*

Słowa kluczowe: wspólna polityka rolna, małe gospodarstwa rolne, zasoby ziemi

Key words: common agricultural policy, small farms, land resources

JEL codes: Q13

Abstrakt. Celem opracowania jest identyfikacja i ocena zmian, które zaszły w małych gospodarstwach rolnych w województwie małopolskim w latach 2004-2015 pod wpływem wybranych instrumentów WPR w zakresie czynnika produkcji, którym jest ziemia. W świetle wyników badań należy uznać, że badane instrumenty WPR wywarły stosunkowo niewielki wpływ na wielkość zasobów ziemi posiadanych przez małe gospodarstwa rolne z województwa małopolskiego. Niespełna jedna piąta badanych dokonała zmian w zasobach użytkowanej ziemi. Biorąc pod uwagę wyłącznie gospodarstwa, które zwiększyły swój areal, można stwierdzić, że powierzchnia użytków rolnych, które posiadały te gospodarstwa, zwiększyła się o 3,7%. Sytuacja taka nie jest korzystna, zwłaszcza w warunkach dużego rozdrobnienia agrarnego gospodarstw rolnych w województwie małopolskim.

Wstęp

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej (UE) spowodowało objęcie polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich systemem wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR). Funkcjonowanie gospodarstw rolnych na jednolitym rynku wewnętrznym wymusiło niezbędne zmiany umożliwiające ich przetrwanie i rozwój. Liczba gospodarstw rolnych w Polsce zmniejszyła się przy jednoczesnym wzroście ich średniej powierzchni. Zmiany te miały jednak różny kierunek w przekroju poszczególnych grup obszarowych, a liczba gospodarstw rolnych jest nadal silnie zróżnicowana terytorialnie. Rolnictwo i gospodarstwa rolne w Polsce nadal wykazują duże zróżnicowanie przestrzenne w ujęciu regionalnym, które jest wypadkową wielu czynników o różnorodnym charakterze: przyrodniczym, demograficznym czy ekonomicznym [Poczta, Bartkowiak 2012].

W Polsce wyróżnić można co najmniej trzy subregiony rolnicze, określone na podstawie wielkości obszarowej gospodarstw rolnych. Pierwszy z nich obejmuje południowo-wschodnie tereny Polski, które charakteryzują się rozdrobnionym rolnictwem. Występuje tutaj duża liczba drobnych gospodarstw rolnych, często o charakterze socjalnym lub rezydencjonalnym, a udział średnich i dużych gospodarstw jest niewielki. Kolejny subregion obejmuje centralną część Polski oraz województwa dolnośląskie i podlaskie, w których statystyczne gospodarstwo rolne ma od około 8 do 16 ha. Natomiast trzeci subregion tworzą województwa, które położone są w zachodniej i północnej części kraju, a powierzchnia gospodarstw jest statystycznie największa [Musiał 2013].

Potencjał rolnictwa określany jest przez wielkość zasobów czynników produkcji, którymi są ziemia, praca i kapitał, a także ich wzajemne relacje. Ziemia jest podstawowym zasobem, który decyduje o możliwościach produkcyjnych w rolnictwie. Istotne jest zatem zbadanie oddziaływania instrumentów WPR na kształtowanie się tego czynnika produkcji, aby określić

zmiany potencjału małych gospodarstw rolnych, które dokonały się na skutek udzielonego wsparcia. Oczekiwanym efektem zmian w małych gospodarstwach rolnych jest powiększenie ich areалу, a co za tym idzie produkcji, bądź też alternatywnie zmniejszenie lub wycofanie się z produkcji rolnej [Żmija 2016].

Material i metodyka badań

Celem opracowania jest identyfikacja i ocena zmian, które zaszły w małych gospodarstwach rolnych w województwie małopolskim w latach 2004-2015 pod wpływem wybranych instrumentów WPR w zakresie czynnika produkcji, którym jest ziemia. Wykorzystano wyniki badań ankietowych, które przeprowadzono na reprezentatywnej grupie 296 małych gospodarstw rolnych z województwa małopolskiego. Podstawowym celem badań była identyfikacja i analiza instrumentów WPR, z których w latach 2004-2015 korzystały małe gospodarstwa rolne z województwa małopolskiego oraz określenie wpływu tych instrumentów na funkcjonowanie tych gospodarstw. W celu otrzymania reprezentatywnej próby zastosowano probabilistyczną (losową) technikę wyboru. Z uwagi na szeroki zakres badanej problematyki badania empiryczne ograniczono do wybranych instrumentów realizowanych w ramach WPR, które wspierały aktywność inwestycyjną gospodarstw. Do instrumentów tych zaliczono płatności bezpośrednie oraz wybrane działania realizowane w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006, Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006 oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013. W grupie badanych gospodarstw największa ich liczba zlokalizowana była w powiatach proszowickim, krakowskim i miechowskim, natomiast najmniejsza na obszarze powiatów chrzanowskiego, tatrzańskiego oraz suskiego, a także w miastach na prawach powiatu.

We współczesnej literaturze podział gospodarstw rolnych dokonywany jest według różnych kryteriów ich delimitacji [Zegar 2012, Musiał Drygas 2013, Wilkin 2013, Dzun 2013]. Za małe gospodarstwa rolne uznano te, których powierzchnia użytków rolnych w momencie przeprowadzania badań wynosiła od 1 do 5 ha użytków rolnych. Z uwagi na brak możliwości pozyskania *a priori* danych dotyczących wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolnego, przy określaniu małych gospodarstw rolnych zrezygnowano z kryterium ekonomicznego. Analizując jednak problemy stanu rolnictwa i gospodarstw rolnych w Polsce, należy mieć na względzie przede wszystkim ich zasoby ziemi, ponieważ właśnie one w dużym stopniu decydują o możliwościach produkcyjnych i ekonomicznych wielu gospodarstw.

Przesłanką wyboru zakresu przestrzennego badań był fakt, że województwo małopolskie zaliczane jest w Polsce do regionów o bardzo silnie rozdrobnionej strukturze agrarnej rolnictwa. Podstawowe charakterystyki dotyczące rolnictwa wskazują na gorszą pozycję województwa małopolskiego w stosunku do innych części Polski [Żmija 2014a]. Specyfika rolnictwa małopolskiego poza dużym rozdrobnieniem struktury agrarnej rolnictwa wynika z występowania przeludnienia agrarnego, przeważającego braku specjalizacji produkcyjnej rolnictwa, a także niskiego poziomu towarowości i produktywności pracy w rolnictwie. Rolnictwo województwa małopolskiego cechuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym, które zdeterminowane jest w dużej mierze przez warunki przyrodnicze. Dobre warunki glebowe i klimatyczne występują jedynie w północnej i środkowej części województwa, natomiast w części południowej żaden z elementów środowiska przyrodniczego nie sprzyja gospodarce rolnej [Żmija 2014b].

Wyniki badań

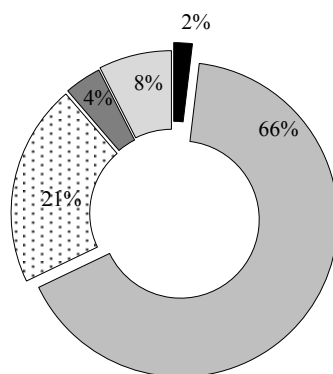
W badanej populacji rolników dominowali mężczyźni, którzy stanowili prawie 80% respondentów, a najliczniejszą grupą wiekową były osoby w wieku 40-50 lat oraz powyżej 50 lat, stanowiły one odpowiednio ponad 40% i prawie 32,5% badanych. Respondenci mieli różne wykształcenie, jednak najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem średnim

zawodowym (ponad 34%) oraz wyższym (blisko 28%). Połowa respondentów miała wykształcenie rolnicze. Badani mieli długi staż w prowadzeniu gospodarstwa rolnego (blisko 95% deklaroowało, że prowadzi swoje gospodarstwo powyżej 10 lat). Większość respondentów (ponad dwie trzecie) wskazała, że posiada następców do prowadzenia gospodarstwa rolnego. W badanej grupie gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych w przedziale 1-2 ha stanowiły 5,1%, w przedziale 2-3 ha – 11,5%, a w przedziale 3-4 ha – 27,0%. Najwięcej było gospodarstw o powierzchni 4-5 ha użytków rolnych, których udział w badanej próbie wynosił 56,4%. Przeciętna wielkość użytków rolnych w badanych gospodarstwach była zróżnicowana przestrzennie, największą charakteryzowały się gospodarstwa rolne zlokalizowane na obszarze powiatów miechowskiego (4,3 ha UR), nowotarskiego (4,3 ha UR), dąbrowskiego (4,2 ha UR), proszowickiego, limanowskiego oraz krakowskiego (po 4,1 ha UR). Najmniejsze gospodarstwa rolne ze względu na ich przeciętną wielkość, znajdowały się w powiatach wielickim (2,3 ha UR), chrzanowskim (2,7 ha UR) oraz tatrzańskim (2,8 ha UR). Badane gospodarstwa rolne charakteryzowały się bardzo dużym rozdrobnieniem działek wchodzących w skład gospodarstwa – 34,5% z nich posiadało do 5 działek, a prawie 53,0% od 6 do 10. Niespełna 7% gospodarstw składało się z 11 do 20 działek, a gospodarstw rolnych składających się z co najmniej z 21 działek było 6,1%. Większość badanych rolników (95%) gospodarowała wyłącznie na własnych gruntach.

Wszystkie badane gospodarstwa rolne (poza jednym) prowadziły produkcję roślinną. Wśród dominujących rodzajów produkcji, tj. takich, które mają największe znaczenie ekonomiczne dla gospodarstwa, badani najczęściej wymieniali zboża (28,8%), warzywa gruntowe (21,6%) oraz uprawy pod osłonami (20,4%). Produkcja zwierzęca prowadzona była zdecydowanie rzadziej, ponieważ tylko 27,0% rolników deklaroowało, że prowadzi chów zwierząt. Najczęściej wskazywano chów bydła mlecznego (61,4%), świń (20,5%) oraz bydła rzeźnego (11,4%). Niemal 90% badanych rolników pracowało wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym. Wśród zasobów pracy w badanych gospodarstwach dominowała rodzinna siła robocza. Członkowie rodziny zazwyczaj pracowali na stałe w odróżnieniu od pracowników najemnych, którzy zatrudniani byli w większości sezonowo.

Pierwszym obszarem badawczym był wpływ wybranych instrumentów WPR na wielkość zasobów ziemi posiadanych przez badane małe gospodarstwa rolne. Wyniki badań wskazują, że w latach 2004-2015 w większości przypadków badane instrumenty WPR nie wpłynęły w ogóle na stan posiadanej ziemi. Tylko 18,2% gospodarstw rolnych dokonało zmian w zasobach użytkowanej ziemi pod wpływem instrumentów WPR. W jednym przypadku powierzchnia gospodarstwa rolnego uległa zmniejszeniu, pozostali rolnicy, tj. 17,9% ogółu

- PROW 2007 – 2013 Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej/RDP 2007 – 2013 Diversification towards non-agricultural activities
- ▣ PROW 2007 – 2013 Modernizacja gospodarstw rolnych/RDP 2007 – 2013 Modernization of agricultural holdings
- ▣ PROW 2004 – 2006 Wspieranie gospodarstw niskotowarowych/RDP 2004 – 2006 Support for semi-subsistence farms
- SPO 2004 – 2006 Ułatwienie startu młodym rolnikom/SOP 2004 – 2006 Setting up of young farmers
- ▣ SPO 2004 – 2006 Inwestycje w gospodarstwach rolnych/SOP 2004 – 2006 Investments in agricultural holdings

Rysunek 1. Działania, które wpłynęły na zwiększenie powierzchni użytków rolnych

Figure 1. Measures that have an influence on land area growth

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

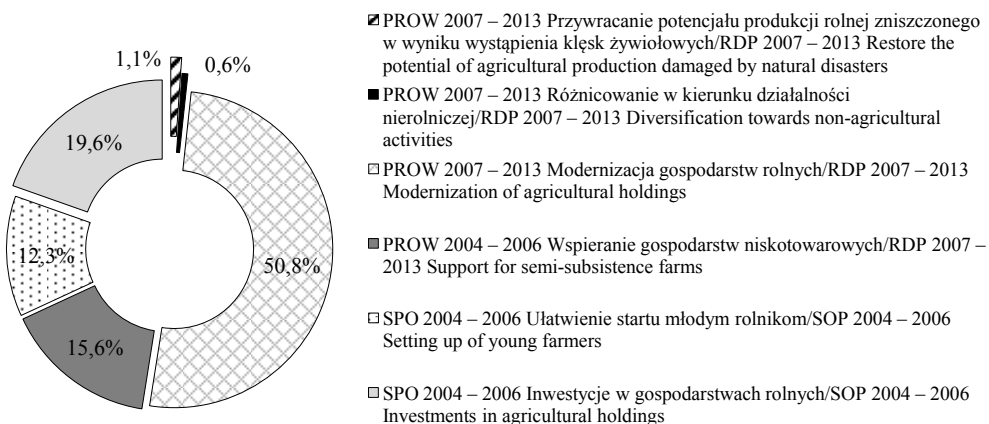
Source: own study based on conducted research

badanych, zwiększyli powierzchnię swoich użytków rolnych. Biorąc pod uwagę wyłącznie gospodarstwa rolne, których areal się zwiększył, można stwierdzić, że powierzchnia użytków rolnych gospodarstw, zwiększyła się o 3,7%. W przeliczeniu na jedno gospodarstwo, w którym zwiększono powierzchnię, wzrost ten przeciętnie wyniósł niespełna 0,8 ha, a w odniesieniu do całej badanej populacji 0,1 ha. W sumie wzrost powierzchni użytków rolnych, który wskazany został przez badanych rolników, wyniósł nieco ponad 41 ha, z czego najwięcej wzrosła powierzchnia gruntów ornych – 17,4 ha, sadów – 12,7 ha oraz trwałych użytków zielonych – 11 ha. Do zwiększania powierzchni użytków rolnych rolników skłaniało najczęściej realizowanie projektów inwestycyjnych w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” PROW 2007-2013, a także działania „Wspieranie gospodarstw niskotowarowych” realizowanego w ramach PROW 2004-2006 (rys. 1).

Na wzrost posiadanego arealu wpływały jednak także inne działania, takie jak: „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej”, które realizowane było w ramach PROW 2007-2013, a także działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” oraz „Inwestycje w gospodarstwach rolnych”, które realizowane były w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” (SPO „Restrukturyzacja”).

Realizacja WPR wywarła również wpływ na wielkość powierzchni upraw w badanych gospodarstwach. Działania rozwojowe realizowane w tych gospodarstwach rolnych w latach 2004-2015 spowodowały łączny wzrost powierzchni upraw wynoszący blisko 137 ha, z czego wzrost o blisko 58 ha przypadał na uprawę warzyw gruntowych, a po ponad 20 ha na uprawy pod osłonami oraz drzewa i krzewy owocowe. W mniejszym stopniu zwiększeniu uległa powierzchnia trwałych użytków zielonych, a także upraw takich jak ziemniaki i zboża. Do zmian powierzchni poszczególnych upraw w największym stopniu przyczyniły się takie działania, jak: „Modernizacja gospodarstw rolnych”, które realizowane było w ramach PROW 2007-2013, a także działania „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” oraz „Ułatwienie startu młodym rolnikom”, które realizowane były w ramach SPO „Restrukturyzacja” (rys. 2).

W mniejszym stopniu na wzrost powierzchni upraw wpłynęło działanie „Wspieranie gospodarstw niskotowarowych”, które realizowane było w ramach PROW 2004-2006, a także działania „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” oraz „Przywracanie potencjału produkcji zniszczonego w wyniku wystąpienia klęsk żywiołowych”, realizowane w ramach PROW 2007-2013.

Rysunek 2. Działania, które wpłynęły na wzrost powierzchni upraw
Figure 2. Measures that have an influence on crop area growth

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań
Source: own study based on conducted research

Uzyskane w toku badań wyniki wskazują, że pomoc udzielana małym gospodarstwom rolnym w ramach badanych instrumentów WPR przyczyniła się do zwiększenia stopnia towarowości produkcji. W rozpatrywanym okresie udział produkcji sprzedanej na rynek zwiększył się średnio o 6,5%. Wyniki badań wykazały statystycznie istotną, dodatnią korelację między zmianą powierzchni przeznaczanej pod produkcję roślinną a zmianą udziału produkcji przeznaczanej na rynek. Wykorzystanie posiadanej ziemi ma podstawowe znaczenie dla wielkości produkcji końcowej oraz towarowej.

Dużym problemem, z którym muszą sobie radzić właściciele małych gospodarstw rolnych, zwłaszcza położonych na obszarze województwa małopolskiego, jest wadliwa struktura przestrzenna ziemi gospodarstw, na którą składa się wiele działek często nie sąsiadujących ze sobą. Wyniki badań wykazały, że żaden z badanych rolników nie realizował w badanym okresie działań, które miały na celu scalanie gruntów w swoim gospodarstwie rolnym.

Podsumowanie

Badane instrumenty WPR wywarły stosunkowo niewielki wpływ na wielkość zasobów ziemi posiadanych przez małe gospodarstwa rolne z województwa małopolskiego. Tylko niewielka część badanych gospodarstw rolnych zwiększyła swoją powierzchnię. Przyczyną takiego stanu rzeczy mógł być brak zainteresowania dalszym rozwojem gospodarstwa rolnego. Jest to zjawisko niekorzystne, zwłaszcza w warunkach dużego rozdrobnienia agrarnego gospodarstw rolnych w województwie małopolskim. Ważnym problemem, z którym borykają się małe gospodarstwa rolne, jest także wadliwa struktura przestrzenna gospodarstw rolnych, które w wielu przypadkach składają się z licznych działek, często niesąsiadujących ze sobą. Żaden z badanych rolników nie realizował jednak działania związanego ze scalaniem gruntów w swoim gospodarstwie rolnym, dlatego ta niekorzystna sytuacja nie zmieniła się. Małe gospodarstwa rolne z województwa małopolskiego, które zwiększyły produkcję roślinną pod wpływem WPR stawiały raczej na produkcję specjalistyczną, która może być realizowana na stosunkowo małym obszarze i która przynosi znaczący dochód gospodarstwu. Znacznie rzadziej zainteresowane one były zwiększaniem produkcji roślin przemysłowych (głównie rzepaku) oraz zbóż czy ziemniaków, które potrzebują większego arealu, aby produkcja była opłacalna. W związku z niewielkim wpływem badanych instrumentów na zmiany w zasobach ziemi małych gospodarstw rolnych z województwa małopolskiego, a także występującymi w przeważającej części regionu niekorzystnymi uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi, należy oczekiwać, że w dłuższej perspektywie w rolnictwie regionu nadal dominować będą małe gospodarstwa rolne.

Literatura/Bibliography

- Dzun Włodzimierz. 2013. Drobne gospodarstwa w rolnictwie polskim. Próba definicji i charakterystyki (Polish agricultures' small farms: an effort to define this category and its characteristics). *Więś i Rolnictwo* 2: 9-27.
- Musiał Wiesław. 2013. Some structural, economic and production-related problems of small farms in the Małopolskie Voivodeship. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 1: 41-63.
- Musiał Wiesław, Drygas Mirosław. 2013. Dylematy procesu delimitacji drobnych gospodarstw rolnych (Dilemmas in the process of marking boundaries of small farms). *Więś i Rolnictwo* 2: 55-74.
- Poczta Walenty, Natalia Bartkowiak. 2012. Regionalne zróżnicowanie rolnictwa w Polsce (Regional differentiation of agriculture in Poland). *Journal of Agribusiness and Rural Development* 1 (23): 95-109.
- Wilkin Jerzy. 2013. Aksjologia i prakseologia polityki wobec drobnych gospodarstw rolnych w Polsce i Unii Europejskiej (Axiology and phraseology policy on small farms in Poland and the European Union). *Więś i Rolnictwo* 2: 43-54.
- Zegar Józef Stanisław. 2012. *Współczesne wyzwania rolnictwa* (Contemporary challenges of agriculture). Warszawa: PWN.

- Żmija Dariusz. 2016. *Wpływ wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej na funkcjonowanie małych gospodarstw rolnych* (The impact of the common agricultural policy of the European Union on the functioning of small farms). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Żmija Katarzyna. 2014a. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich przy wykorzystaniu środków Unii Europejskiej (The development of entrepreneurship in rural areas with the support of the European Union funds). *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 360: 253-261.
- Żmija Katarzyna. 2014b. Perspektywy rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. [W] *Aktualne problemy funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw* (Prospects for entrepreneurship development in rural areas of the Małopolskie voivodship. [In] Current problems of functioning and development of enterprises), ed. M. Kowalik, A. Sierpińskiej-Sawicz, 451-466, Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press&IT.

Summary

The aim of the study was to identify and evaluate the changes in land resources of small farms in the Małopolskie Province in the years 2004-2015 which were a result of using of selected CAP instruments. In the light of the results of the research, it should be noted that the examined CAP instruments had a relatively small impact on the size of land area. Less than one fifth of the respondents made changes in the land resources. Considering only farms that have increased their area it can be stated that the area of agricultural land of these farms increased by 3.7%. This situation is not favorable, especially in the situation of large agrarian fragmentation of farms in Małopolskie Province.

Adres do korespondencji
dr hab. Dariusz Żmija (orcid.org/0000-0002-4084-8968)
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
ul. Rakowicka 27
31-510 Kraków
tel. (12) 293 52 29
e-mail: zmijad@uek.krakow.pl